

Soome-ugri rahvaste pärand Eesti Rahva Muuseumi kogudes¹

Piret Koosa, Svetlana Karm

Resümee

Postkoloniaalsetest perspektiividest mõjutatud suunad museoloogias on ühe keskse teemana käsitletud mittekohalikku päritolu kogusid muuseumides ja nendega seotud problemaatikat. Eesti kontekstis võib suurimaks mitte-eesti koguks pidada Eesti Rahva Muuseumi soome-ugri kollektsiooni. Nii tulevad ka soome-ugri kogusid kriitiliselt mõtestades esile küsimused neis olevate esemete kogumiskontekstist ning nende praegusest tähendusest päritolukogukondadele. ERMi soome-ugri kogumistraditsioon on lähtunud soome-ugri rahvaste kultuurilise seotuse ideest ning üksikute rahvaste kultuuripärandit on mõtestatud teatud kujutletud terviku kildudena. Eesti uurijate ja kogujate suhtumises väiksematesse hõimurahvastesse on põimunud neid toetav ja omavahelist (ajaloolist) ühisosa rõhutav, aga ka teisestav vaade. Artiklis anname ülevaate ERMi soome-ugri kogumissuuna kujunemisest ja eripäradest ning soome-ugri päritolu inimeste endi suhtumisest muuseumi tegevusse.

Võtmesõnad: kultuuripärand, muuseumikogud, soome-ugri, etniline identiteet, Eesti Rahva Muuseum

Sissejuhatus

Uue museoloogia raamistuses on süvitsi tegeletud muuseumide ja ühiskonna vaheliste suhete mõtestamise ja polemiseerimisega. Selle suuna eestkõneleajate sihiks on olnud muuseumide demokratiseerimine, nende elitaarsuse vähendamine ning kaasavate praktikate rakendamine muuseumides. Keskkel kohal on olnud eesmärk auditooriume vahetumalt kõnetada ja kaasata. Muuseumide ühiskondliku rolli üle peetud diskussioonide keskmes on mh tegeletud küsimustega, milleks ja kellele muuseumid üldse on või peaks olema. Uutel viisidel on mõtestatud ka muuseumikogudes säilitatavat

1 Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuur projekti PRG1584 „Soome-ugri rahvad Venemaal: etnilisuse ja religioossuse vastasmõjude analüüs“ kaudu.

kultuuripärandit (sh esemeid, fotosid, käsikirjalisi materjale) ning seda, kuidas ja mida (ja kelle valikul) näitustel eksponeeritakse. Seejuures on erilist tähelepanu pööranud nendele inimestele ja kogukondadele, kes on olnud muuseumikogudesse jõudnud esemete loojateks ja kasutajateks.

Uue muuseumihoone ootuses ja selle sisu ettevalmistamise käigus hakati ka Eesti Rahva Muuseumi (ERM) kontekstis süvendatult tegelema uue museoloogia perspektiividest lähtuvate muuseumikommunikatsiooni, sihtrühmade kõnetamist ja osalust ning sidusrühmade ootusi puudutavate teemadega (vt nt Runnel, Pruulmann-Vengerfeldt 2010; Runnel jt 2010; Tatsi 2013; Teppor, Aljas 2013). Et ERM on oma olemuselt rahvusmuuseum, on mõistetav, et fookuses on olnud eelkõige Eesti avalikkuse ootused muuseumile.

Kuid ligikaudu kümnendik ERMi esemekogudest on mitte-eesti päritolu. Enamik (u 10 000 eset) sellest pärandist on kogutud teiste soome-ugri rahvaste juurest.² Kuidas suhtuda sellesse väljastpoolt Eestit pärinevasse kultuuripärandisse? Millistel põhjustel ja kuidas on see kollektsioon kujunenud? Kes on sellega seotud sidusrühmad ja millised võiks olla nende ootused muuseumi suhtes? Kas või kuidas erineb või peaks erinema sellesse kogusse suhtumine ja selle kasutamine Eestit ja eestlasi puudutava esemekogu materjalide kasutamisest? Kelle pärand on ERMi soome-ugri kogud? Postkoloniaalsetes ja uuest museoloogiast lähtuvates aruteludes fookusse toodud võimusuhte ja representeerimisega seotud problemaatikat ajendatuna käsitleme siinses artiklis eeltoodud küsimustega seonduvat temaatikat.

Järgnevas arutluses toetume ühelt poolt oma muuseumitöö kogemusele, mis hõlmab ka 2016. aastal avatud soome-ugri püsinäituse ettevalmistamise protsessi ning selle käigus toimunud konsultatsioone mitmete soome-ugri muuseumide ja uurijatega. Seejuures on käesoleva teemapüstituse seisukohalt asjakohane märkida, et üks autoritest (Svetlana Karm) positsioneerib soome-ugri kogu suhtes udmurdina ka päritolukogukonna³ esindajaks. Erialasele ja välitöökontekstis toimunud suhtlusele lisanduvad ka meie isiklikumat laadi kontaktide kaudu kujunenud muljed hoiakutest ja arusaamadest soome-ugri inimeste seas, mis samuti siinse arutelu tausta moodustavad. Teisalt tugineme oma väidetes Eestis elavate soome-ugri päritolu inimeste

2 Jätame siinse käsitluse fookusest välja u 3000-esemelise maailma rahvaste kogu, mille kujunemise spetsiifika erineb soome-ugri kogu saamisloost.

3 Päritolukogukonna mõistet võib pidada problemaatiliseks kohati alusetult ühtlustava ja taandava mõju pärast, mis selle kasutamisega kaasneb. Siinses artiklis kasutame seda määratlust viitamaks rahvastele, kelle juurest ERMi soome-ugri kogu esemed pärinevad, teadvustades seejuures, et vaid tinglikult võib tervet rahvast üheks kogukonnaks pidada.

seas läbi viidud küsitlustele,⁴ mille raames palusime vastata ERMi soome-ugri kogusid ja nende kasutamist puudutavatele küsimustele ning mõtiskleda ka üldisemalt ERMi soome-ugri suunaliste tegevuste üle. Nõukogude perioodil toimunud kogumistöö kajastamisel põhineme olulisel määral selle aja välitööpäevikutele.

(Etnograafia)museum institutsionaalse raamistusena

Uue museoloogia kujunemine paigutub laiemalt muuseumide dekoloniseerimist taotlevate suundumuste konteksti (vt nt Brulon 2020; Bergeron, Rivet 2021). Lääne-Euroopa (etnograafia)museumide ajalugu, nende kogude kujunemise protsessi ja kogudes olevate esemete esitamise viise kriitiliselt käsitlevas museoloogia- ja muuseumiantropoloogia alases kirjanduses on üheks arutelude tulipunktiks olnud muuseumides oleva Euroopa-väliste rahvaste kultuuripärandiga seotud problemaatika. Inglisekeelses erialases kirjanduses tähistabki termin *etnograafiamuseum* esmajoones muuseumi, mille kolleksioonid on kogutud eurooplaste poolt maailma muudest osadest. Seesuguste kogude kujunemise taustaks on olnud koloniaalvalduste olemasolu, millest koloniaalvõimu esindajate vahendusel kohaliku kultuuri vaimne ja materiaalne kultuuripärand Euroopa muuseumidesse jõudis. Kriitilised analüüsid (vt nt Edwards, Gosden, Phillips 2006; Pels, Saleminck 1994) on esile toonud seda, kuidas maailma kultuurilise mitmekesisuse näitlikustamise kõrval ja varjus on selliseid kogusid rakendatud lääne ja mitte-lääne inimeste ja kultuuride põhimõttelise erinevuse ja nendevahelise hierarhilise suhte rõhutamiseks ning selle kaudu ka nende hierarhiate ning koloniaalse korra põhjendamiseks ja õigustamiseks. Koloniaalvalduste lagunemise ja postkoloniaalsete teooriate valgel on selliste etnograafiamuseumide olemasolu endisel kujul küsimuse alla pandud ning sellest lähtuvalt on nii teoreetilises kirjanduses kui muuseumides tegeletud nende institutsioonide rollide ja toimimisloogika ümbermõtestamise ja uute lähenemisviiside otsingutega. Keskkel kohal seda problemaatikat lahkavates aruteludes on olnud küsimused sellest, kuidas on

4 2012. aastal viis Svetlana Karm soome-ugri päritolu tudengite seas läbi ankeetküsitluse kaardistamiseks nende teadlikkust ja kasutuskogemust seoses ERMi kogudega. 2022. aastal laendasime küsimuste fookust hõlmamaks siinsete soomeugrilaste hinnanguid ja ootusi muuseumi soome-ugri suunalisele tegevusele. Enamik vastanutest täitis küsimustiku kirjalikult, mõnel juhul toimus suuline vestlus. Esimesele küsitlusele vastanud leiti Eesti kõrgkoolide tudengite – hõimurahvaste programmi stipendiaatide seas elektroonsel küsitluslehel levitades, tudengitega kontakteerumisel oli abiks TÜ Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskus. Teisele küsitlusele vastanute ring kujunes mugavusvalimi põhimõttel – Karm leidis vastanud oma tutvusringkonna, sh ERMi ja teiste Eesti muuseumitega seotud inimeste seast. Kokku oli pikemaid vastuseid küsitlustele 12. Vaatamata sellele, et esimene küsitlus toimus enne ERMi uue hoone ning eesti ja soome-ugri püsinaitude valmimist ning teine pärast viieaastast ERMi tegevust Raadil, ei olnud sisulisi erinevusi soome-ugri kogude kasutamist puudutavates vastustes.

etnograafiamuuseumides teisi rahvaid representeeritud, kes ja kuidas peaks seda tegema ning vast kõige teravamaid ning valulisemaid reaktsioone kaasa toonud küsimus – kellel on (moraalne) õigus koloniaalkontekstis kogutud kultuuripärandile. Seejuures on osutatud asjaolule, et isegi juhul, kui esemed pole muuseumi jõudnud otsese vägivalla või ebaausate võtete tulemusel (osana sõjasaagist, varastades), ei saa kõrvale jätta kogumise koloniaalset konteksti sellesse kätketud ebavõrdsete võimusuhetega, mistõttu on küsitav kohalike elanike vabaduse määr oma esemetest loobumisel (vt nt Kalibani 2021: 45–46). Keerulisemaks teeb hinnangute andmise see, et sageli on esemete taustainfo ja kogumissituatsioon puudulikult dokumenteeritud või pole seda üldse tehtud. Viimati pälvis endistest koloniaalvaldustest pärineva kultuuripärandi repatrieerimise temaatika laiema avalikkuse tähelepanu, põhjustas ärevust (Lääne-Euroopa) muuseumimaailmas ning jõudis ka Eesti meediasse pärast Prantsusmaa presidendi Emmanuel Macroni 2017. aastal Burkina Faso visiidil tehtud avaldust, et Aafrika päritolu kultuuripärand Prantsuse muuseumides tuleks võimalikult kiiresti päritoluriikidele tagastada.⁵

Kolonialismi ja selle mõjusid kriitiliselt mõtestanud aruteludes (vt nt de L'Estoile 2008; Kušić, Lottholz, Manolova 2019) on osutatud asjaolule, et koloniaalsus mõtlemis- ja olemisviisides võib püsida tegelikust poliitilis-majanduslikust koloniaalsusest kauem. Teisalt võivad koloniaalsed mõttemustrid üle võtta ka need, kes on ise koloniseeritud olnud. Muuseumide postkolonialistlik kriitika on problematiseerinud väljakujunenud museoloogilisi praktikaid, osutades nende läänekesksele ideoloogiale ja diskursiivsele kallutatusele (Kreps 2011: 72). Meie artikli teemapästituse seisukohast on oluline, et muuseumide dekoloniseerimist taotlevad seisukohad pole piirdunud eksplitsiitselt koloniaalses kontekstis kujunenud muuseumi puudutava problemaatika analüüsiga, vaid inspireerinud nende perspektiivide rakendamist laiemalt. Ebavõrdsetele võimusuhetele osutavaid kriitilisi küsimusi on esitatud ka poliitiliselt võimsamates ja majanduslikult jõukates riikides või regionides asuvate muuseumide jt institutsioonide kogumispraktikate ning nende eetilise kohta maailma vaesemates piirkondades (vt nt de Varine 2005). Samalaadsed võimusuhted võivad ilmneda ka sama riigi piires elavate rahvarühmade vahel, domineeriva grupi esindajate ning neist etniliselt vm karakteristikute põhjal eristuva grupi või keskuse ja äärealade vahel. Nii on Andreas Kalkun (2011: 12, 103–104) setode näitel esile toonud, et Jakob Hurda algatatud, enamasti hindamatu isamaatööna mõistetud rahvaluulekogumist võib tõlgendada ka osana Vene tsaaririigi kolonialistlikust projektist, ning

5 2018. aastal valmis Macroni tellimusel Bénédicte Savoy ja Felwine Sarri repatrieerimise vajadust ja võimalusi käsitlev raport, mille autorid soovitasid suuremahulist Prantsuse muuseumides hoitavate Aafrika päritolu esemete tagastamist (Savoy, Sarr 2018).

osutanud, kuidas eesti rahvuslased võtsid setode suhtes patroneeriva ja teiseitava hoiaku. Analüüsidest eestlaste positsiooni soome rahvuslikus enesemõistmises, osutab Marko Lehti (2009: 158), kuidas väike maa Soome võttis veelgi väiksemasse Eestisse suhtumisel omaks vaimse imperialismi jooned, kirjeldades Soome hoiakut teistesse soome soost rahvastesse (küll jutu-märkides) „hõimuimperialismi“ mõistet kasutades (samas: 155). Teisalt on eestlased ka ise soomlaste suhtes „väiksema venna“ positsiooni omaks võtnud (vt Anepaio 1998: 74).

Sel taustal on kõnekas ka asjaolu, et iseseisvunud Eestis olid kaks olulistemat hõimurahvastega tegelemise eestkõnelejat soomlased. 1922. aastal sai esimeseks ERMi direktoriks ja Tartu Ülikooli (TÜ) etnograafia dotsendiks Ilmari Manninen, kes jõudis Eestisse juba 1920. aastast TÜs arheoloogiaprofessori ametis olnud Aarne Michaël Tallgreni ettepanekul. Mõlemalt mehelt ilmus programmilisi üleskutseid soome-ugri uurimissuuna arendamiseks ja hõimurahvaste etnograafiliste esemete kogumiseks (vrd Manninen 1924; Tallgren 1923). Intrigeerivana mõjub seejuures Tallgreni (1923: 42) kontseptuaalne raamistus, mis määratleb idapoolsete hõimurahvaste alad Eesti potentsiaalse (teadus)koloonia. Täpsustus, et „[s]elle koloonia saavutamine ei nõua vere valamist“ (samas) osutab, et tema sõnakasutus pole juhuslik ning lähtub globaalsest vaatest rahvaste ja piirkondade vahelistele võimusuhetele.

Muuseumiantropoloogias on niisiis juba pikka aega polemiseeritud teiste rahvaste ja kultuuride pärandi üle muuseumikogudes. Ehkki Eesti muuseumideski leidub mittekohalikku päritolu esemeid, pole muuseumi kui koloniaalse taustaga institutsiooni puudutavat ja sellega seonduvat kultuuri-pärandi problemaatikat käsitlevaid diskussioone meie kontekstis üldjuhul aktuaalseks peetud,⁶ lähtuvalt tõdemusest, et eestlased pole kunagi kedagi koloniseerinud, vaid pigem ise koloniseeritavad olnud. Ometi on ERMi koridorideski muigvel sui tehtud juttu võimalusest, et meie idanaabri juhile võib ehk ka ühel hetkel pähe tulla mõte nõuda Vene aladelt pärinevate soome-ugri esemete repatrieerimist. Kuidas siis mõista ja mõtestada ERMi soome-ugri kogusid seesuguste küsimusepüstituste taustal? Alustame sellele vastamise katset tagasivaatega ERMi ja soome-ugri kogude ajalukku.

ERM rahvusmuuseumina ja soome-ugri kogumistraditsioon

ERMi asutamine ja selleni viinud ühiskondlikud protsessid paigutuvad 19. sajandil alanud rahvuslike liikumiste konteksti. Sel ajal alguse saanud rahvaluulekogumise ideoloogiline eesmärk oli eestlastele n-ö ajalugu anda,

6 Siiski on selle temaatikaga viimastel aastatel tegeletud Kumu kunstimuuseumis toimunud näituste raames (vt Vallutaja pilk ja Erinevuste esteetika) ning neist tõukunud aruteludes (vt nt Velmet 2021; Muuk 2021).

nad kultuurrahva staatusesse tõsta (vt nt Jääts, Metslaid 2018; Raisma 2009; Valk 2010). Vaimse kultuuripärandi kogumine laienes mõnevõrra hiljem ka materiaalse pärandi tähtsustamisele. ERMi saamislugu on olnud osa eestlaste rahvuse-ehitamise projektist, olles üheks etnilise eneseteadvuse kujundamise ja väljendamise instrumendiks nii ideeliselt kui materiaalsel kujul.

Rahvusliku liikumise eesti variandis omistati keelele rahvuslikus identiteedis keskne tähtsus ja tähendus. See omakorda lõi aluse keelel põhineva soome-ugri suguluse tähtsustamisele. Laiem teadlikkus soome-ugri keelesugulusest hakkaski kujunema rahvusliikumise kontekstis. Linda Kaljundi (2018: 100) on eestlaste identiteedi soome-ugrilise osise kujunemist analüüsides esile toonud, et seostudes tugevalt sooviga vabaneda saksa mõjust, on soome-ugriline enesemääratlus olemuselt koloniaalne. Ometi olid just saksa soost õpetlased need, kelle vahendusel arusaam ja teadmine soome-ugri keelesugulusest eesti haritlasteni jõudis (Vääri 1997; Kaljundi 2018: 101). Just soome-ugri keelesugulust võib sakslaste vaates pidada ideaalseks eestlaste teisestamise ja eksotiseerimise aluseks, eristamaks neid kultuuriliselt mitte ainult germaanlastest, vaid ka teistest naaberahvastest (Plath 2008: 51, 54). Nii võeti teatud moel endi ja teise soome-ugri rahvaste kujutlemisel omaks (balti)saksa eksotiseeriv ja olemuselt koloniaalne vaade (Kaljundi 2018: 101; Plath 2008: 56), rakendades seda küll omaenda eesmärkidel.

Hõimuliikumine saavutas ühiskonnas laialdasema kõlapinna esimese iseseisvuse ajal, keelesuguluse kõrval otsiti ja tajuti kultuurilisi sarnasusi ja lähedust meelelaadis. Nn hõimutöö, mille raames peeti oluliseks nii omavahelist koostööd kui sidemeid keelesugulastega Venemaal, oli 1920.–1930. aastatel iseseisvate soome-ugri riikide (Eesti, Soome, Ungari) riikliku poliitika osaks (Seilenthal 1997; Prozes 1997; Olesk 2005). Kujutlus omavahel seotud soome-ugri rahvastest, väiksemate hõimurahvaste uurimine ja nende mõnesugune toetamine võimaldas eestlastel ühelt poolt tajuda oma rahvast suuremana, rahvast n-ö laiendada, teisalt asetati end omariikluseta hõimurahvaste suhtes justkui suurema venna rolli (Arukask 2018: 106, 114–115; Kaljundi 2018: 100; Karm 2019: 24–27).

Rahvaluule ja mõnevõrra hiljem ka esemelise vanavara kogumist käsitleti tegevusena kodumaa heaks, seega on loogiline, et keskenduti just oma maa ja rahva pärimuse ning etnograafilise materjali kogumisele. Aga vaatamata asjaolule, et vastse muuseumi põhieesmärk oli eesti talurahvakultuuri kogumine, oli üsna algusest olemas ka huvi soome-ugri rahvaste materjali kogumise vastu (vt Leinbock 1934: 34). Manninen leidis 1920. aastatel, et Eesti rahvateaduse üks põhiülesannetest on ka soome-ugri kultuuride uurimine ning selles vallas

„on Eesti kutsutud täitma aukohustust, mis kuulub temale kui kultuurrahvale“ (Manninen 1924: 527).⁷ Soome-ugri etnograafiaga tegelemise vajalikkuse ja olulisuse põhjenduseks toodi selle seotus eesti ainesega. Etnograafiateaduses valitses pikka aega difusionistlik või ajaloolis-geograafiline lähenemine, mille kohaselt eeldati kultuurinähtuste levikut rahvastevaheliste kontaktide tulemusena. Soome-ugri rahvaste materiaalse kultuuri uurimise kontekstis püüdsid rahvateadlased esemete näitel selgitada nende ühist algupära ja teisenemisi ajas ning selle kaudu ka rahvaste omavahelist seotust. Hõimurahvaste uurimist nähti ka võimalusena Eesti rahvateaduse uurimisvälja laiendada ning pälvida rahvusvahelist tähelepanu (Tallgren 1922: 58; 1923: 42–43).

Muuseumi üldkoosoleku 1924. aasta otsus asutada soome-ugri osakond, mille eesmärgiks seati uurimistöö arendamine nende rahvaste hulgas, märgib selle suuna saamist üheks keskseks tegevussihiks muuseumis. Ehkki oluliseks peeti ka hõimurahvaste kultuuride analüüsivat käsitlust, keskenduti esmajoonel esemete kogumisele nende eksponeerimiseks laiemale avalikkusele – pärast ruumide omandamist Raadi mõiskompleksis 1922. aastal töötati sihikindlalt nii eesti kui soome-ugri rahvakultuuri tutvustavate näituste avamise eesmärgil. Ühest küljest peeti oluliseks kogutud vanavara kättesaadavaks tegemist kohalikele inimestele, et kasvatada sellega eestlaste rahvustunnet ja uhkust oma kultuuripärandi üle ning – mõneti pragmaatilisemas plaanis – ergutada osalemist kogumistegevuses (Õunapuu 2013: 115–116), teisalt peeti esindusliku ekspositsiooni sihtauditooriumina silmas ka väliskülalisi. Seejuures arvas näiteks Tallgren (1923: 42), et just (tulevasel) soome-ugri ekspositsioonil on eriline väljavaade tõmmata ligi välismaiseid külastajad, kes tunnevad huvi oma kaasaegse kultuuri väljenduste ja vormide ürgsemate juurte vastu. Soome-ugri kultuuride koos ja võrdleval käsitlemisel ei nähtud seega mitte ainult eestlaste kujunemislugu avavat potentsiaali, hõimurahvaste pärandile omistatud ürgsus osutas selle tähenduslikkusele ka globaalses plaanis.

Kui algselt kogus soome-ugri suguluse idee rahvuslikult meelestatud eestlaste seas populaarsust saksapärasele või ka venemeelsusele vastandumise foonil (vt ka Karm 2019: 42), siis Nõukogude Liidu perioodil kujunes soomeugriline kuuluvus ja hõimurahvastega tegelemine osa kultuuritegelaste jaoks teatud vastukultuuri allikaks ametliku ideoloogia ja argielus kogetud venestamispoliitika taustal. Keelesugulaste uurimist seostati rahvusliku identiteedi ja mingil moel „eesti asja“ ajamisega (Arukask 2018; Kaaristo 2018; Kaljundi 2018; Karm 2011: 103–104).

Nii nagu on ajas muutunud soome-ugri suguluse tähtsustamise ideoloogilised ajendid, on teisenenud riiklik-poliitiline taustsüsteem mõjutanud ka

7 Aukohusena on soome-ugri kultuuride uurimist mõistetud hiljemgi, vt nt Ränk 2000 [1940]: 73.

Foto 1. Näide 1928. a. avatud hõimurahvaste näituse kujunduslikust esteetikast: sein ingeri ja liivi asjadega. Eduard Selleke foto, 1936. ERM Fk 764:9.

hõimurahvaste seas tehtud kogumistöö praktilist poolt. Eesti iseseisvuse esimesel perioodil takistasid muuseumi laialdasemat kogumistegevust soome-ugri suunal nii finantsilised kui poliitilised olud – idapoolsete, Nõukogude Liidu piirese jäävate rahvaste juurde oli Eesti etnograafide ligipääs piiratud. Peasjalikult tegeleti eestlastele lähimate keelesugulaste, läänemeresoome rahvastega. Sellest perioodist ilmestab Oskar Looritsa tegevus liivlaste uurimisel hästi teadustöö põimumist hõimuliikumisega – uurimis- ja kogumistöö kõrval tegeles Loorits aktiivselt liivlaste toetamisega, kritiseerides teravalt Läti hoolimatust liivlaste suhtes. Läti poolel kahtlustati eestlaste liivi-huvi taga olevat soov Liivi rand Eestiga ühendada ning nii teenis Loorits oma kriitiliste avalduste tulemusel sissesõidukeelu (vt lähemalt Blumberga 2004). Teise maailmasõja ajal, 1942. ja 1943. aastal, korraldati Saksa julgeolekuorganite ja Eesti omavalitsuse heakskiidul ja kaitse all välitööd Saksa vägede poolt okupeeritud vadja ja liivi aladele ning Peipsi-tagustesse eesti küladesse (vt lähemalt Arens 1994, Jääts 2022; Karm, Zagrebin 2015), mida saab käsitleda nii hõimuaatelise kui ka vallutaja mahitusel toimunud ettevõtmisena.⁸

8 Saksa okupatsioonivõimu huvi oli saada ülevaade Loode-Venemaa rahvastiku etnilisest kuuluvusest ja arvukusest (vt Jääts 2022: 62–64 ja sealsed viited). See lõi raamistiku etnograafiliste välitööde lubamiseks, mille käigus kogutud andmeid võib käsitleda seda eesmärki toetavana vaatamata sellele, mis oli teadlaste endi motivatsioon.

Süsteemseks muutusid soome-ugri välitööd nõukogude ajal. Seda soosis asjaolu, et Eesti asus ühes geopoliitilises ruumis enamiku teiste uurali rahvastega, aga ka nõukogude etnoloogia ise, mis keskendus etnogeneesi, kultuuriliste vastasmõjude ja -muutuste küsimustele. Venemaa soome-ugri piirkondade regionaalsed keskmuseumid tegelesid samuti etnograafilise kogumistööga, kuid piirdusid seejuures kohaliku rahva (kohalike rahvaste) kultuuripärandiga. ERM eristus neist oma terviklikkust taotleva vaatega soome-ugri rahvastele, võttes eesmärgiks omandada kõigi hõimurahvaste materiaalsed kultuuri esindavad kogud.⁹ Enamik Nõukogude Liidu (NSVL) muuseumidest kuulus kultuuriministeeriumi haldusalasse, nii et eri muuseumide kollektsioonid moodustasid juriidilisel tasandil ühe tervikliku muuseumifondi.¹⁰ Sellest tulenevalt toetus ka ERMi kogumistegevus soome-ugri aladel määrusele, mis käsitles NSVLi alasid ühtse ruumina. Ühe argumendina, miks on hea ja vajalik etnograafilisi esemeid nende päritolupaigast kaugele Eestisse viia, toodi selle ühise süsteemi taustal esile dubleerimise toimimist turvasüsteemina – asju mitmes kohas hoides suurendatakse nende säilimise tõenäosust. ERMi kogumismatku teiste soome-ugri rahvaste juurde võib siiski käsitleda teatava konkurentsina kohalikele muuseumidele ning välitööpäevikutes leidub mitmeid näiteid sellest, et teatud institutsionaalset vastumeelsust Eesti kogujate tegevuse suhtes esines (vt nt ERM TA 679: 6; ERM TA 788: 6; ERM TA 862: 50). Läbi aastakümnete tuleb enam esile siiski koostöö tegemine kohalike muuseumide jt uurimisasutustega. ERMi vaates lihtsustas koostööekspeditsioonide korraldamine oluliselt nii nende praktist läbiviimist kui ligipääsu inimestele. Kohalikele etnograafidele tähendas see võimalust saada ülevaade kogutavatest esemetest ning öelda, mida tahetakse enda muuseumisse ja mida oldi valmis ERMile loovutama.

Soome-ugri rahvaste esindajad olid ka ise huvitatud koostööst eestlastega. 1960. aastate lõpuks tekkis 1930. aastatel represseeritud rahvusliku intelligenti asemele uus põlvkond kohalikke teadlasi, kes olid huvitatud teaduslike kontaktide ja uurimisgeograafia laiendamisest ning uute uurimismeetodite kasutamisest. Sel ajal toimus ka kohalikul tasandil (nn perifeerias) etnoloogilise (etnograafilise) uurimissuuna väljakujunemine ja arendamine.

9 Eri soome-ugri rahvastega on tegeletud ka Peterburis asuvas Venemaa Etnograafiamuuseumis (endine Nõukogude Liidu rahvaste muuseum), kuid sealseid kogusid on moodustatud ja esitatud piirkondlikul alusel, s.t mitte nende rahvaste omavahelist keelesugulust silmas pidades.

10 1965. aastal andis NSVLi Ministrite Nõukogu välja resolutsiooni, mille järgi muuseumifondi oluliseks tunnuseks oli see, et seda käsitleti esemete koguna, mitte liiduvabariikide muuseumikogude koguna. See rõhutas riigi muuseumikogude rikkust, terviklikkust, ühtsust ja muuhulgas võimaldas neid liigutada NSVLi piires. Kuni 1988. aastani kehtinud NSVLi Kultuuriministeeriumi korralduse järgi vabariiklikke muuseumikogusid juriidiliselt ei eksisteerinud (Rjabtšikova 2018: 46–48). Seega moodustasid nimetatud määrad aluse ka ERMi kogumistegevusele soome-ugri aladel.

Foto 2. ERMi ja Komi Rahvusmuuseumi koostööekspeditsiooni liikmed Aleksei Peterson, Nadežda Titova ja Nadežda Mitjuševa uurimas Jevdokia Kineva (keskel) vaipu.
Vello Kutsari foto, 1976. ERM Fk 1793:71.

Et Venemaa soome-ugri regionide (Komi ANSV, Karjala ANSV, Udmurdi ANSV, Mari ANSV, Mordva ANSV, Handi-Mansi ja Jamali-Neenetsi rahvusringkondade (alates 1977. a. autonoomsete ringkondade) muuseumid toimisid pigem koduloomuuseumidena ning etnograafiakogud olid alles välja kujunemas, nägid sealsed muuseumitöötajad Eesti kolleege ning nende töömeetodeid ka eeskujuna (vt Aipin 2015; Karm, Lebedeva 2021: 140, 144).

ERMi nõukogudeaegse soome-ugri suunalise tegevuse puhul võib rääkida ka tol ajal muuseumis juhtivatel kohtadel töötanud inimeste uurimishuvide soodsast kokkulangevusest. Direktor Aleksei Petersoni¹¹ ning 1982. aastal avatud soome-ugri osakonna juhataja Jüri Linnuse¹² teaduslikud huvid olid tihedalt seotud soome-ugri kultuuridega ning neil õnnestus seda suunda tähtsustavat seisukohta kaitsta nii muuseumis endas kui kohalike (ja Moskva) võimude ees (vt Peterson 2000a, 2000b).

Soome-ugri suunalist uurimist toetas ka NSVLi muuseumipoliitika. Alates 1950. aastate lõpust nõuti kõigilt muuseumidelt kogumistöö intensiivistamist. Sel taustal kujutas soome-ugri alade hõlmamine oma kogumissuuna alla võimalust suurendada kogumistöö mahtu.

11 Oli ametis aastail 1958–1992.

12 Oli teadussekretär aastail 1956–1986.

Pärandi määratlemine

Arusaam sellest, mis on pärand, lähtub alati olevikust – esemetele, teadmistele jm-le antakse neid pärandina väärtustav hinnang praegusaja tähendustele ja tõlgendustele tuginedes (vt Kuutma 2007). Ühelt poolt on see ajas teisenev, teisalt sõltub millegi pärandina määratlemine selle hinnangu andja asukohast ja konkreetsest vaatenurgast. Pärandi konstrueerimisel mängivad olulist rolli nii identiteeti kui ajalooteadvust puudutavad küsimused. Seejuures mõjutavad subjektiivseid arusaamu sellest, mida pidada pärandiks, nii laiemad ühiskondlikud seisukohavõtud ja kehtivad väärtushinnangud kui ka individuaalsed tõlgendused. Muuseumidel on mäluasutustena kultuuripärandi konstrueerimise protsessis eriline roll (vt ka Kuutma 2010: 698–699). Teatud ainese „kogumine, säilitamine ja vahendamine“ (märksõnad, millega tüüpiliselt muuseumide eesmärke iseloomustatakse) kultuuripärandina pole kunagi neutraalne või objektiivne tegevus selles mõttes, et pärandina määratletu eksisteeriks kuidagi iseseisvalt, määratlejatest sõltumatult. Kogumisel tehtud otsuste ja valikute kaudu luuakse ühtlasi arusaama sellest, mida pärandiks pidada, ning muuseumide kaudu toimub kujunenud käsituse populariseerimine, millel on omakorda potentsiaal mõjutada ja muuta rahvapäraseid vaateid pärandile.

Etnograafilist kogumistööd nii Eestis kui teistel soome-ugri aladel on ajalooliselt suuresti ajendanud arusaam peagi jäädavalt kaduva traditsioonilise rahvakultuuri esemetest, eluviisidest ja tavadest ning tajutud moraalne vastutus säilitada kultuuripärandit tulevastele põlvetele (vrd nt Hurt 1939 [1870]; Tallgren 1923: 42; Manninen, Leinbock 1925: 143). 19. sajandil kujunenud rahvaluulekogumise praktikale oli iseloomulik, et pärandina käsitleti konservatiivsemat osa kultuurist, mida tajuti moderniseerimisprotsessidest ohustatuna, moodne osa jäeti enamasti kõrvale kui saksalik, mitteautentne (Plath 2009; vt ka Beyer 2011; Valk 2010). Põhijoontes sama ideoloogiat kannavad ERMi etnograafide kogumispõhimõtted läbi nõukogude aja. Heiki Pärdi (1994) on ERMi eesti alade kogude sisu analüüsidest kirjutanud sellest, kuidas vaatamata nii erialastele (oma uurimisala hakati mõtestama laiemalt kui ainult „vana“ talurahvakultuuri uurimist) kui ühiskondlikele protsessidele (vana rahvakultuuri esemeid lihtsalt polnud enam), mis suunasid etnolooge oma tegevuse ümbermõtestamisele, püsis visalt arusaam enda rollist kultuuripäästjana. See arusaam põhines hinnangulisel vaatel, mille kohaselt teatud osa kultuurist on justkui parem ja puhtam, rahvale olemuslikum kui ülejäänud (Pärdi 1994: 13, 25). Nii kippusid ka sihipäraselt kaasaja uurimise oma eesmärgiks võtnud ekspeditsioonid suubuma n-ö traditsioonilistesse kogumispraktikatesse ehk inimeste käest küsiti ikka peamiselt „vanu asju“ (Pärdi 1999: 72). Seesugune lähenemine ning püüd uuritavast kultuurist tõeliselt väärtuslik, s.t vana ja kaasaegsetest mõjudest „rikkumata“ pärand

justkui välja puhastada, iseloomustab veelgi enam soome-ugri suunalist kogumistööd. Võib öelda, et etnograafide huvi soome-ugri rahvaste vastu tõukus põhimõtteliselt arusaamast, et nende uurimise kaudu on võimalik midagi teada saada eestlaste endi kaugemast ajaloost. (Vt ka Jääts 2021: 87.) Idapoolsete hõimurahvaste kultuure käsitleti eestlaste omaga võrreldes arhailisemana, seega oli üheks ideeliseks eesmärgiks tuvastada teatud ürgsoomeugrilisi jälgi nende kultuuris. Nii on soome-ugri kultuuripärandi määratlemisel olulisel kohal olnud vaadeldavale objektile või nähtusele omistatud autentsus, mida iseloomustab eelkõige vanus ja „võõrmõjude“ puudumine. Eelkõige venepäraseid mõjusid on käsitletud soome-ugri autentsust rikkuvana (vt ka Arukask 2018: 106). Kui etnograafid on n-ö moodsa elu ilminguid ja tänapäevaseid elemente tõlgendanud pigem kultuurilise allakäigu ja omanäolisuse kaotamisena (vt nt ERM TA 759: 118; ERM TA 788: 38), siis kohalikud soomeugrilased on välitöid tegevatele etnograafidele vahel pahaks pannud keskendumist „vanale ja koledale“, mis neid justkui mahajäänutena näitab (vt nt ERM TA 825: 55). Arusaam, et ka soome-ugri rahvaste uueaegsed olud võiks omaette uurimisainest pakkuda, oli küll olemas, kuid „vana ainese“ päästmise pidi olema esmajärguliseks ülesandeks (vt nt ERM TA 700: 90; vt ka Peterson 2006: 45). Ka tänapäeval otsitakse Venemaa soomeugrilaste juures enam kui saja aasta jooksul arhiividesse talletatud ainese loomulikku keskkonda ning kodumaal kadunud võimalust kogemuslikult hoomata traditsioonilist tegelikkust (vrd Arukask 2010: 587).

Mitte kõik inimeste loodud ja kasutatud vaimse või materiaalse kultuuri nähtused pole niisiis pärandina väärtustatud, ehkki vastav potentsiaal on olemas. Teatud osa kohalikest kultuurist on hoidmist vääriva pärandina esile tõstnud rahvuslik kultuurieliit, mille esindajad ise olid oma kultuuri suhtes teatud kõrvalseisja pilgu omandanud. Nii on Piret Õunapuu (2013: 106) osutanud, kuidas eestlastest talurahvas, kes oli muuseumi ja laiemalt haritlaste poolt väärtustama hakatud kultuuripärandi otseseks kandjaks, esialgu „suures osas ei teadnud ja tihti ei tahtnudki muuseumist midagi teada“. Rahvale suunatud sihipärane „valgustustöö“ vanavara tähtsusest ja tähenduslikkusest ning rahvakultuuri objektide väärimine näitustele väljapanemise kaudu viisid selle uudse perspektiivi omaksvõtuni ka kultuurikandjate seas.

Fotod 3 ja 4 on küll näiteks klassikalistest etnograafilistest piltidest, ühtlasi aga saame Heno Sarve välitööpäevikust teada, et just sel kujul, „esinduslikuna“, soovisid asjaomased ise jäädvustatud saada:

Aida pildistamist nägid pealt naabertare handid ning palusid, et ma neid ka pildistaks. Pildistasin ning kysisin pildi allkirja jaoks nagu muuseumile vaja: Nimi? Perekonnanimi? Synniaasta? – Oih, aga milleks see? –

Fotod 3 ja 4. Moldanovite pere pidulikus talvises rõivastuses, eest- ja tagantvaade. *Heno Sarve* fotod, 1975. ERM Fk 1766:57, ERM Fk 1766: 58.

Ma pildistan muuseumi jaoks. – Oi-oi-oi-oi, ärge seda pilti kyll muuseumi pange, see saatke lihtsalt meile, muuseumi jaoks paneme teinekord talvised rahvariided selga ja teeme korraliku pildi. (ERM TA 678: 5–6.)

Soome-ugri välitööde päevikuid lugedes tulevad esile ka arusaamade ja hinnangute erinevused ja teisenemised ajas. Paljugi sellest, mida kogujad on muuseumikogusse sobivaks pidanud, pärineb kellegi kuuris või aida all vedelenud kolahunnikust, maha- või tühjaksjätetud majast¹³ (vt nt ERM TA 678: 27; ERM TA 776: 73; ERM TA 837: 36, 41) või mõnel juhul ka sõna otseses mõttes prügihunnikust (vt nt ERM TA 825: 47). Ühelt poolt on mingisuguse eseme semantiline transformeerumine vanast kolast või pahnast vanavaraks ja pärandiks seotud hinnangu andja perspektiivi ning ajas toimuvate tõlgenduslike muutustega. Teisalt mõjutab seda tähenduslikku muundumist oluliselt ka eseme füüsiline kontekst – asja liigutamine tema loomulikkust, valmistamise ja kasutamise keskkonnast muuseumisse säilitamiseks, uurimiseks ja vaatamiseks. Etnograafiline kogumistöö ise toimib väärtust loovalt – seni tühiseks peetud, iganenud või esmajoones praktilist väärtust omavaid esemeid hakatakse vaatama uue pilguga.

Foto 5. Äkki vedeleb prügihunnikus midagi väärtuslikku? Armin Raidma ja Heiki Pärdi Tšaikinite majapidamisjätmeid revideerimas. 1986. a. välitööd Leningradi oblastis isurite seas. Aado Lintropi foto, 1986. ERM Fk 2178:69.

Kelle pärand?

Sellest, mida arvasid kohalikud inimesed ERMi kogumistööst, me suurte kogumisretkede kaasaegsete kaudu, s.t inimestelt, kellelt koguti, tegelikult eriti ei tea. Mõningaid vihjeid saame päevikutest, kus leidub kajastusi sellest, kuidas kohalikud inimesed muuseumitöötajate tegevusele reageerisid. Niisuguste seikade kaudu ilmneb ka kohalike inimeste vahel

13 Asjade kaasavõtmine tühjaks jäänud majadest on üheks näiteks kogumistaktikatest, mida võib pidada eetilisel ambivalentseks. Ehkki võimalusel on välja uuritud tühjana seisva maja omanik või küsitud vormiline luba naabri käest, pole seda alati tehtud. Nii kerkib küsimus sellest, kas vanavara päästmise (või ka kogumisplani täitmisest) ajendatud motiivid on piisavad eristamiseks muuseumile kogujaid rüüstajatest. Esineb ka näiteid, kus kogujad ise oma tegevuse õigsuse kaheldavust teadvustavad (vt ERM TA 682: 75).

otsesem, vahel kaudsem agentsus ERMi soome-ugri kogude kujundamisel. Koostööekspeditsioonide puhul püüdsid kohalikud etnograafid näidata eestlastele oma kultuuris neid „koloriitse pärimuse“ jooni, mis olid rahvuslikus etnoloogias auväärse koha pälvinud ja väärtsid seega „muuseumivaraks“ olemist, olgu tegu rahvakunsti, traditsioonilise käsitöö või usundiliste tavadega. Kuid ka n-ö tavalised inimesed oma valikutega on mõjutanud ERMi kogude ilmet. Nii leidub päevikutes kirjeldusi oma „vana asja“ loovutamisest keeldunud inimestest, mõnel juhul näiteks maailmavaatelistel (rahvariideid hoitakse surirõivasteks, vt nt ERM TA 782: 8), teinekord emotsionaalsetel põhjustel (ese on omanikule kingitud või seostub lahkunud lähedasega, vt nt ERM TA 825: 34). Mõnigi kord tuleb esile ka kohalike pragmaatiline lähenemine – nähes kogujate huvi eseme vastu, soovitakse teha võimalikult kasulik vahetus (vt nt ERM TA 678: 25; ERM TA 842 ; ERM TA 849: 59) ega lepita n-ö sümboolse või turuhinnast madalama tehinguga. Päevikutes leidub korduvalt kirjeldusi sellest, kuidas uudis vanu asju koguvatest võõrastest kiiresti levib ning kohalikud käivad ise muuseumitöötajatele asju müügiks pakkumas (vt nt ERM TA 776: 29–30; ERM TA 838: 53). Ehkki ebaõnnestunud kogumise osas väljendatakse pettumust, on kohalike inimeste motiividesse „etnograafiliste“ esemete loovutamisest keeldumisel enamasti siiski mõistvalt suhtunud. Teisalt leidub korduvalt kirjeldusi sellestki, kuidas keegi kohalikest väga aktiivselt kogumistegevusele kaasa aitab – enamasti tundub selle ajendiks olevat hea inimlik kontakt koguja(te)ga (vt nt ERM TA 681: 36; ERM TA 849: 65–66).

Fotod 6 ja 7 näitlikustavad etnograafide eesmärki jäädvustada mitmesuguseid tehnikaid ja kasutatavaid töövahendeid. Etnograaf Heno Sarve välitööpäevik pakub tänuväärset lisateavet, mis ilmestab uurija-uuritavate vahelist mitmeplaanilist suhtlust ja vastastikkust ning osutab koosloome aspekti olulisusele etnograafilise teadmise loomisel:

Pildistasin veel leiva valmistamist, kuid leivategija naine ei tahtnud poseerida ja ma polnud küllalt operatiivne. Yks karjustest, Ossip sai naljast aru, haaras yhe taignapanni enda kätte ja poseeris aeglaselt, järk-järgult leiba ahju poole liigutades. (ERM TA 678: 15.)

Järgnevalt visandame ülevaate soome-ugri kogude praegusaegsest kasutamisest.¹⁴ Tuleb nentida, et ERMi kogude kasutamist kajastav andmestik

14 Ülevaate aluseks on külastajapäevikute sissekanded, tellimislehed, kohtumised uurijatega ning vastused samateemalistele küsimustikele. Vaatluse alt on välja jäänud veebipõhise andmebaasi (MuIS) kasutajad.

on üsna süsteemitu, sisaldades väga vähe infot selle kohta, millise eesmärgi ja teemaga on kogudega tutvumine seotud ning siin tehtavad järeldused on tunnetuslikud ning põhinevad valdavalt isiklikel kogemustel. Soome-ugri kogude kasutamise seotud küsimuste analüüsimist raskendab asjaolu, et ERMis on soome-ugri koguna eraldi tähistatud ainult esemekogu, soome-ugri kultuuridega seotud audiovisuaalsed ja käsikirjalised materjalid on vastavaliigiliste kogude nimekirjades koos Eesti ja muud päritolu museaalidega.

Olemasolevate andmete põhjal võib öelda, et suurem osa ERMi kogude kasutajatest on eestlastest tudengid, kes kasutavad muuseumi materjale seminari- ja lõputööde kirjutamisel (uurimisteema jääb tavaliselt paraku märkimata). Kogudega tutvumise eesmärkidena on veel nimetatud inspiratsiooni otsimist loometöös, „puhast huvi“, artikli ja väitekirja kirjutamist.

Sporaadilist huvi ERMi soome-ugri kogude vastu on tundnud Venemaalt tulnud uurijad. Kahjuks võimaldab eesti keele mittetundmine neil tutvuda ainult kogude visuaalse poolega – tihtipeale piiratakse esemete läbivaatamisega hoidlates ning foto- ja etnograafiliste jooniste arhiivi läbitöötamisega. Viimatinimetatud kogude puhul saab veidi ka täiendavat informatsiooni, sest fotode tagaküljel ning ka joonistel on märgitud selle tegemise aeg ja koht ning fotograafi või kunstniku nimi. Käsikirjaliste materjalide (etnograafiline arhiiv ja päevikud), peakataloogide ja korjamisraamatute sisu, kuhu on koondatud kogujate üles märgitud info

Foto 6. Jossif Tarlin demonstreerib leibade ahjupanemist. Heno Sarve foto, 1975. ERM Fk 1766:44.

Foto 7. Handi leivaahi. Heno Sarve foto, 1975. ERM Fk 1766:45.

museaalide valmistamise, hankimise, omandamise ja kasutamise kohta, jääb eesti keelt mitteoskavatele huvilistele lihtsalt kättesaamatuks.

Hõimurahvaste programmi raames on alates 1990. aastatest Eestisse õppima tulnud ja pärast siia elama jäänud mitukümmend soome-ugri päritolu tudengit Venemaalt, kes võiks põhimõtteliselt oma rahva kogude suhtes teatud huvi tunda ning kellele pole takistuseks ka materjalide eestikeelsus. Nende suhe ERMiga on enamasti siiski piirdunud soome-ugri teemalistel üritustel osalemisega. Üksikuid näiteid on ka näituste (vt Leete, Karm 2015: 102–103) jm projektide korraldamisest või esemete (rahvariiete, muusikariistade jmt, mida on peetud n-ö traditsiooniliselt etnilisust väljendavaks) loovutamise muuseumikogusse. Oma tagasihoidlikku huvi muuseumikogudega tutvumise vastu on küsimustikele vastanud soomeugrilased valdavalt seletanud sellega, et töö või tegevusala ei ole muuseumivaldkonnaga seotud. Seega võiks justkui järeldada, et etnilisest identiteedist lähtuvat sügavamat isiklikku või emotsionaalset seost muuseumis säilitatava soome-ugri pärandiga üldiselt ei tunta. Tuleb siiski esile, et nende kogude olemasolule ERMis, nagu ka uurali rahvaid esitavale püsinäitusele omistatakse sümboolset tähendust. Kuigi ei pruugi olla soovi kogudes säilitatavate esemetega isiklikult suhestuda, peetakse nende kogude olemasolu ERMis siiski märgiliselt oluliseks – teadmine, et neid muuseumis alal hoitakse, pakub teatavat turvatunnet. Osutades väikerahvaste püsimise haprusele, mõtestatakse näitust „Uurali kaja“ nende rahvaste laiemale maailmale tutvustamise ja nende olemasolu teadvustamise võtmes. Seejuures hinnatakse just terviklikku, kõiki rahvaid haaravat lähenemist, mis kinnitab kujutletud soome-ugri kogukonna seotust.

Sümboolse väärtustamise kõrval tulevad esile praktilisemat laadi ootused muuseumile.¹⁵ Näiteks arvatakse, et muuseum võiks soome-ugrilastele pakkuda kooskäimise kohta – olgu siis rahvalaulu ja -tantsuga tegelemiseks, ürituste läbiviimiseks või lihtsalt kogukondlikuks suhtlemiseks. Etnilise päritolu tähtsustamine tuleb esile lastega perede puhul – Eestis elades omistatakse muuseumile soome-ugri näituse ja temaatiliste ürituste korraldamise paigana potentsiaal vahendada teadmisi traditsioonilise kultuuri eripäradest järeltulevale põlvele.

15 Mõnel korral on muuseumi pöördutud ka tõepoolest puhtpraktilise küsimusega, kas kogudest oleks võimalik laenutada rahvariideid. Sedalaadi pöördumist võib seostada vähese teadlikkusega sellest, mis õieti on muuseumide tegutsemispõhimõtted ja -eesmärgid. Teisalt haakub see ühe sidusrühma ootusi ilmestava näitena hästi viimaste kümnendite suundumustega muuseumides, mis taotleavad lisaks traditsioonilistele põhitegevustele, nagu kogumine, säilitamine ja harimine, laiapidset ja vastastikust suhestumist sidusrühmade, sh päritolukogukondade esindajatega. Ka uus, tänava vastuvõetud ICOMi muuseumidefinitioon (vt lähemalt Aljas 2022) rõhutab muuseumide ühiskondlikku rolli ning kogukondade kaasamise ja osaluse olulisust pärandi mõtestamisel.

Foto 8. Nadežda Griškina juhendamas ERMis toimunud handi helmeskaunistuste valmistamise töötuba. Arp Karmi foto, 2013.

Uue maja avamisega sai muuseum ka osalussaali, mis võimaldab perioodiliselt avatud konkursile esitada oma näituseideid, millest realiseeritav näitusekavand avaliku hääletuse teel välja valitakse. Seni on konkursile esitatud kolm soome-ugri ainest käsitleda soovitud ideed, millest küll ükski teostamiseni ei jõudnud. Ehkki kohalikud (ja ka kogudega tuttavad) soomeugrilased leiavad, et kogusid võiks ajutiste näituste vormis rohkem näidata, ei olda valmis ise eestvedaja rolli võtma – pigem oodatakse initsiatiivi muuseumilt. Võib välja tuua sedalaadi algatusi pärssivaid tegureid – muuseumivaldkonnaga mitte-seotud inimeselt eeldab oma näituseidee väljapakumise ja eestvedamine üpris suurt erihuvi ja motivatsiooni leida selleks aeg oma igapäevaelu kõrvalt.

Kogude digiteerimine on avardanud võimalusi kogude kättesaadavaks muutmiseks laiemale üldsusele, sh ka piiritagustele soome-ugri esemete päritolukogukondadele. Ehkki soome-ugri kogude digiteerimine on suhteliselt jõudsalt edenenu ja põhimõtteliselt võimaldab see portaali MuIS¹⁶ kaudu vähemasti digitaalsel kujul ligipääsu mistahes paigast maailmas, seab sisulised piirangud kogudega tutvumiseks selle keskkonna eestikeelsus.

Ehkki ERMi uue hoone valmimine ning soome-ugri püsinäituse avamine on leidnud laialdast kajastamist nii Eestis kui ka teistel soome-ugri aladel ning (uuenenud) teadmine muuseumi soome-ugri kogudest on seega viimase

16 Eesti Muuseumide Veebivärv, <https://www.muis.ee/>.

kuue aasta jooksul jõudnud suurema hulga potentsiaalsete huviliste ja sidusrühmadeni, ei ole tõusnud kogude kasutamise aktiivsus. Siiski on täheldatav mõningane huvi tõus Venemaa soome-ugri piirkondade muuseumitöötajate ja uurijate seas, kellelt on tulnud päringuid ERMi soome-ugri kogudes säilitatavate materjalide kohta.

Religioonisotsioloog Grace Davie on traditsiooniliste kirikute rolli ja religioossuse olemust praegusaja Euroopas iseloomustanud kontseptsiooniga *vicarious religion*, mis osutab arusaamale, et aktiivne vähemus hoiab ja praktiseerib religiooni palju suurema hulga (implitsiitsel) heakskiidul. Teatud mõõndustega näib olevat põhjendatud sarnases raamistikus käsitleda soome-ugri kultuuripärandit ERMi kogudes – päritolukogukondade esindajatel ei pruugi nüüd ja praegu olla aktiivset huvi selle vastu, kuid nende jaoks on oluline teadmine, et see on muuseumides olemas, selle eest hoolitsetakse ja see on ligipääsetav, kui peaks tekkima tahtmine või vajadus sellega vahetult suhestuda. Muuseum omandab selles vaates n-ö volitatud või delegeeritud hoolekandja rolli ning oma osa on ERMi soome-ugri suunalist tegevust toetava suhtumise kujunemisel päritolukogukondade seas olnud soome-ugri suguluse argumendil.¹⁷

Lõpetuseks

Postkoloniaalsetest perspektiividest inspireeritud aruteludes on ühe olulise küsimusena tegeletud muuseumide mittekohalikkude päritolu kogude ja nende päritolukogukondade vahelise suhtega. Nii tulevad ka soome-ugri kogusid kriitiliselt mõtestades esile küsimused neis olevate esemete kogumiskontekstist ning nende praegusest tähendusest päritolukogukondadele. Soome-ugri kogude etnilist päritolu silmas pidades võime rääkida umbes 22 miljonist¹⁸ inimesest, kelle esivanemate loodud ja/või kasutatud esemeid muuseumis säilitatakse.

Eesti etniline enesemääratlus on lisaks eestlastele n-ö omade hulka haaranud ka teised soome-ugri rahvad (vt ka Arukask 2010; Kalkun 2011: 16). Soome-ugri suunaliste teaduslike taotluste taustal on olnud tajutatav nii rahvuslikust eneseteadvusest ajendatud huvi oma juurte vastu kui ka mõneti romantiline etnilise seotuse tunnetamisest kantud soov oma hõimurahvaid

17 Võimalik, et teeme oma järeltõlgi mõneti kallutatud (eelkõige Eesti ja/või ERMiga seotud) valimit esindavate inimeste arvamuste põhjal. Oleme teadlikud vähemalt ühe soome-ugri teemadega tegelenud vene rahvusest kolleegi hiljuti (kuid veel enne Venemaa sissetungi Ukrainasse) toimunud konverentsil väljendatud arvamusest, et Venemaa soome-ugri muuseumid kipuvad põhjendamatult agaralt tegema ühisprojekte ERMi ja eestlastega ning peaksid enam keskenduma omavahelisele koostööle.

18 Põhiosa kogudest pärineb siiski omariikluseta soome-ugri rahvaste juurest, nii saab rääkida kokku u 2 miljoni inimesega päritolukogukondadest.

mingil moel toetada. Soome-ugri rahvaste ja kultuuride vaheliste sarnasuste otsimine, leidmine ja rõhutamine on olnud seotud seda uurimissuunda raamistava rahvusideoloogilise tagapõhjaga. Soome-ugri ainek on mõtestatud hõimurahvaste ühise pärandina. Ehkki selles vaates tuleb esile ühine „meie“, ei saa kõrvale jätta ka paralleelselt ilmnevat vastandust „meie/nemad“, kus tuleb esile eesti uurijate teisestav või vahel ka ülalt alla vaatav pilk idapoolsetele soomeugrilastele. Võõristust on tuntud kultuuri selle osa vastu, mis eestlaste endi ajaloolise kogemuse ja arusaamadega ei sobitu ning mida ei peeta seetõttu justkui „päris“ pärandiks.

Ka üldiselt on kogumispõhimõtted, -strateegiad ja -praktikad ajas muutunud ning võivad olla tänapäevaste normide ja standardite järgi eetiliselt problemaatilised. Näiteks etnograafide tajutud moraalset kohustust vanavara „päästa“ on osalt mõistetud ka õigusena seda teha. Suhtumine, et teadlane teab paremini kui tavaline inimene ning toimib asju muuseumi kogudes abstraktse üldsuse või teaduse hüvanguks, on omakorda vahel õigustanud mõningaid eetiliselt küsitavaid käitumisviise (vt ka Leete, Koosa 2021: 48–49). Ühest küljest tuleb seda ajaloolist konteksti arvestada ja vastavalt hinnata, teisalt ei peaks kartma problemaatiliste aspektide esiletoomist ja polemiseerimist. Näiteid ühemõtteliselt ebaeetilisest kogumisest leidub päevikutes, millest paremat allikat meil endisaegse kogumistegevuse kohta pole, siiski vaid üksikuid.

Nõukogude aja kontekstis, mil toimus enamik välitöödest, mille tulemusel on ERMi soome-ugri kogud kujunenud, vastandus etnilisi eripärasid väärtustav kogumistöö ühiskonnas valitsevale ühtlustavale sovetiseerimispoliitikale. Võib oletada, et rahvaomase vaimse ja materiaalse kultuuri säilitamisväärsena esile tõstmise kaudu on (vaikimisi) toetatud ka kohalike etnilist identiteeti. Kogujate poolt vaadatuna võib soome-ugri rahvaste uurimist pidada mingil määral ka väljakutseks Nõukogude museoloogia ideedele, mis propageerisid sotsialistlikku eluviisi (kolhoosiehitamine, Nõukogude tähtpäevad ja elustiil jne) ning omamoodi jätkuks juba esimese Eesti Vabariigi aastail rajatud teadustraditsioonile.

Kultuuri päästmise kontseptsioonist lähtuvas arusaamas on rõhutatud, et kui muuseumitöötajad käibelt kaduvaid asju ei koguks, häviks enamik neist. Seda seisukohta võib kriitiliselt vaadata kui spetsiifiliselt modernistlikku käsitlust, mis ei luba esemetel loomuliku kaduvuse teed minna – esile tuleb muuseumi teatud mõttes absurdne taotlus asju „igavesti“ säilitada, mis vastandub inimeste argikogemusele. Kui muuseumitöötajad viisid kaasa äravisatud asju või esemeid, mis olid kaotanud tähenduse omaniku jaoks, tõstsid nad pärandi staatusesse esemed, mida (nende valmistajateks ja kasutajateks olnud) kohalikud inimesed sellisena ei näinud. Nii võiks seda

tõlgendada õigupoolest kohalike suhtes meelevaldse käitumisviisina. Ehkki etnograafide valikud võisid kohalikes nõutust tekitada, suhtuti sellesse siiski pigem heatahtlikult või ka väga pragmaatilisel – selles nähti head võimalust lisaraha teenimiseks. Oluline on seegi, et päritolukogukondade esindajad väljendavad tänapäeval ikkagi heameelt, et sellise kogumistöega on tegeletud – praegu ei ole ERMi kogudes hoitavate esemete väärtust pärandina kahtluse alla seatud. Seni pole me ei läbiviidud küsitluse raames, kus esitasime sihilikult ka pisut provotseerivaid küsimusi, ega ka üldiselt oma muuseumitöö kogemuse jooksul saanud soome-ugri kogukondadelt tagasisidet, mis oleks kahtluse alla pannud ERMi kogumistraditsiooni või siinsete soome-ugri kogude (moraalse) õiguspärasuse. Sellegipoolest on oluline jätkuvalt leida värskeid vaatenurki muuseumis säilitatavale soome-ugri ainesele ning tuua esile ka võimalikke kriitilisi aspekte nii kogude kujunemisloos kui esitamises. Kultuuriliselt tundlikku lähenemist ja praegusaja museoloogias rõhutatud vastastikkuse põhimõtet silmas pidades on oluline, et muuseum oleks teadlik oma vastutustest ning eetilise kohustusest võimaldada päritolukogukondade esindajatel osaleda nende pärandit puudutavate otsuste ja valikute tegemisel (vrd Peers, Brown 2003: 2). Seejuures on muuseumile väljakutseks leida sidusrühmi kõnetavaid viise, kuidas viia teadmine kogudes olevast pärandist nendeni ning luua kaasaraakimise võimalusi selle pärandi esitamisel.

Allikad

Aipin 2015 = Айпин, Еремей Данилович 2015. «Я памятник себе воздвиг нерукотворный...» (О памятнике материальной культуры ханты и манси.) – *Поселения, постройки, средства передвижения, орудия труда народов Югры: альбом этнографических рисунков*. Редактор-составитель Т. А. Молданова. Ханты-Мансийск: Принт-Класс, 15–18.

Aljas, Agnes 2022. Uus muuseumidefinitsioon: kaasav, kestlik, ühiskondlikult vastutustundlik ja avatud. – *Eesti Rahva Muuseumi ajaveeb* (8.09). https://blog.erm.ee/?p=15890&utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=uus-muuseumidefinitsioon-kaasav-kestlik-uhiskondlikult-vastutustundlik-ja-avatud.

Ανεπαίο, Terje 1998. Soome etnoloogid identiteeti otsimas. – *Procedural Work on Artefacts. Pro Ethnologia* 6. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 74–88.

Arukask, Madis 2010. Idapoolsete läänemeresoome rahvaste usund ja selle uurimine Eestis. – *Keel ja Kirjandus* 8–9, 575–591.

Arukask, Madis 2018. Soomeugrilisusest eesti rahvuspildis – kas jagatud emotsioon või hägune küsitavus. – *Keel ja Kirjandus* 1–2, 104–117.

Bergeron, Yves, **Rivet**, Michèle 2021. Introduction. The Decolonization of Museology: Museums, Mixing, and Myths of Origin. – *Decolonising Museology 2. The Decolonisation of Museology: Museums, Mixing, and Myths of Origin*. Toim. Yves Bergeron, Michèle Rivet. Paris: ICOM/ICOFOM, 10–18. https://icofom.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/18/2022/03/2021_icofom_decoloniser_museologie.pdf

Beyer, Jürgen 2011. Are Folklorists Studying the Tales of the Folk? – *Folklore* 122 (1), 35–54.

Blumberga, Renate 2004. Oskar Loorits ja liivlased. – *Mäetagused* 24, 9–17.

Brulon Soares, Bruno 2020. Introduction. Decolonising museology: the museum experience retold in the time of the communities. – *Decolonising Museology 1. Museums, Community*

Action and Decolonisation. Toim. Bruno Brulon Soares. Paris: ICOM/ICOFOM, 51–70. <https://icofom.mini.icom.museum/publications/decolonising-museology-series/>.

Edwards, Elizabeth, Gosden, Chris, Phillips, Ruth B. 2006. *Sensible Objects: Colonialism, Museums and Material Culture*. London: Routledge.

Erinevuste esteetika = Projektiruum II: Erinevuste esteetika. Kumu kunstimuuseumi näitus 17.02.2021–05.12.2021. <https://kumu.ekm.ee/syndmus/projektiruum-ii-erinevuste-esteetika/>.

Hurt, Jakob 1939 [1870]. Meie koolitatud ja haritud meestest. Helmes 1870. a. peetud kõne. – *Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad*. Toim. Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 64–79.

Jääts, Indrek 2021. The Revival of Finno-Ugric Studies in Soviet Estonian Ethnography: Expeditions to the Veps, 1962–1970. – *Cultural Analysis* 19 (2), 79–100.

Jääts, Indrek 2022. Eesti etnograafide Vadja välitööd aastatel 1942–1943. – *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 2, 60–82.

Jääts, Indrek, Metslaid, Marleen 2018. Eesti etnograafia ja eesti rahvuslus. – *Keel ja Kirjandus* 1–2, 118–135. DOI: 10.54013/kk723a13.

Kalibani, Mèhèza 2021. The less considered part: Contextualizing immaterial heritage from German colonial contexts in the restitution debate. – *International Journal of Cultural Property* 28, 43–53.

Kaljundi, Linda 2018. Eestlased kui soomeugrilased. – *Vikerkaar* 1–2, 95–106.

Kalkun, Andreas 2011. *Seto laul eesti folkloristika ajaloos. Lisandusi representatsiooniloole. Dissertationes Folkloristicae Universitas Tartuensis* 18. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Karm 2011 = Карм, Светлана 2011. Эхо Урала в Эстонском национальном музее, или музееологический аспект эстонского концепта «финно-угорский мир». – *Ежегодник финно-угорских исследований*. Выпуск 3, 98–110.

Karm, Zagrebin 2015 = Карм, Светлана, Загребин, Алексей 2015. Неизвестное этнографическое финно-угроведение: эстонская история. – *Вестник Удмуртского университета. Серия 5: «История и филология»*. Том 25, выпуск 1, 36–44.

Karm 2019 = Карм, Светлана 2019. *Финно-угорский дискурс в эстонской этнологии (на примере исследования удмуртской культуры)*. *Dissertationes Ethnologiae Universitatis Tartuensis* 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Karm, Lebedeva 2021 = Карм, Светлана, Лебедева, Серафима 2021. Финно-угорские диалоги. Эстонско-удмуртские этнографические исследования в советское время (интервью, июнь 2019 года). – Серафима Лебедева. *Полевые заметки музейного этнографа*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 138–149. https://www.erm.ee/sites/default/files/serafima_lebedeva_polevoo_zametki_muzeinova_etnografa.pdf.

Kreps, Christina 2011. Changing the rules of the road: Post-colonialism and the new ethics of museum anthropology. – *The Routledge Companion to Museum Ethics: Redefining Ethics for the Twenty-First Century Museum*. Toim. Janet Marstine. London, New York: Routledge, 70–84.

Kušić, Katarina, Lottholz, Philipp, Manolova, Polina 2019. From dialogue to practice: Pathways towards decoloniality in Southeast Europe. – *Decolonial theory and practice in Southeast Europe* 3, 7–30.

Kuutma, Kristin 2010. Mõistete konstrueerimisest teadmuse loomiseni. Folkloristika interdistsiplinaarsus. – *Keel ja Kirjandus* 8–9, 689–702.

Kuutma, Kristin 2007. Kultuuripärand. – *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sonastik*. Toim. Tiit Jaago. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. <https://argikultuur.folklore.ee>.

Leete, Art, Karm, Svetlana 2015. Soome-ugri näitused. – *Etteaste: ERMi näitusemaja 1994–2015*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 100–109.

Leete, Art, Koosa, Piret 2021. Metafoorid, millega me töötame: kogumismetoodika kajastused Eesti Rahva Muuseumi soome-ugri ekspeditsioonipäevikutes aastatel 1975–1989. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 63. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 37–65.

Leinbock, Ferdinand 1934. Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX–X*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 1–48.

Lehti, Marko 2009. Soome Eesti suure vennana: soome–eesti suhete pahupool. – *Vikerkaar* 8–9, 144–158.

- L'Estoile de, Benoît** 2008. The past as it lives now: an anthropology of colonial legacies. – *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 16 (3), 267–279.
- Manninen, Ilmari, Leinbock, Ferdinand** 1925. Rahvateaduslikud kogud Eesti Rahva Muuseumis. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* I. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 134–144.
- Manninen, Ilmari** 1924. Etnograafia tegevuspiiridest ja sihtidest Eestis. – *Eesti Kirjandus* 12, 527–537.
- Peers, Laura, Brown, Alison K.** 2003. Introduction. – *Museums and Source Communities: A Routledge Reader*. London, New York: Routledge, 1–16.
- Pels, Peter, Saleminck, Oscar** (toim.) 1994. *Colonial Ethnographies. History and Anthropology* 8 (1–4). Basel: Harwood Academic Publishers.
- Plath, Ulrike** 2008. „Euroopa viimased metslased“: eestlased saksa koloniaaldiskursis 1770–1870. – *Rahvuskultuur ja tema teised. Collegium litterarum* 22. Toim. Rein Undusk. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 37–65.
- Plath, Ulrike** 2009. Kadunud kuldne kese. Kuus pilti Eesti ajaloost rahvuslises kollaažis. – *Vikerkaar* 8–9, 91–98.
- Muuk, Maria** 2021. Kolonialismikeskustelu jätkuks. – *ERRi uudisteportaal* (08.12). <https://kultuur.err.ee/1608428384/maria-muuk-kolonialismikeskustelu-jatkuks>.
- Olesk, Sirje** 2005. Uus põlvkond hõimutöös. – *Kultuurisild üle Soome lahte. Eesti–Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918–1944*. Koost. Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 39–52.
- Peterson, Aleksei** 2006. *Udmurdi päevikud / Удмуртѣс дорын чаклам–гожъямъѣс*. Koost. ja toim. Svetlana Karm. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Peterson, Aleksei** 2000a. Eesti Rahva Muuseum 1960. aastatel, tema rööm, valu ja vaev. – *Muuseum* 1 (8), 39–42.
- Peterson, Aleksei** 2000b. Eesti Rahva Muuseum 1970. aastatel. Meenutus. – *Muuseum* 2 (9), 39–42.
- Prozes, Jaak** 1997. Hõimuliikumine kahe maailmasõja vahel. – *Hõimusedimed. Fenno-Ugria 70. aastapäeva album*. Tallinn: Fenno-Ugria. <http://www.suri.ee/hs/prozes.html>.
- Pärdis, Heiki** 1994. Eesti Rahva Muuseumi kodumaised esemekogud. 'Ethnographica' paikkondlik päritolu. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* XL. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 11–59.
- Pärdis, Heiki** 1999. Muuseum ja tänapäev. Kaasaja dokumenteerimise probleeme kultuuriloomuuseumides. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* XLIII. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 71–89.
- Raisma, Mariann** 2009. Muuseumi mõte: Eesti muuseumide identiteetimuutustest 19.–20. sajandil. – *Akadeemia* 1, 774–796.
- Rjabsčikova** 2018 = Рябчикова, Фаина Денисовна 2018. Государственный музейный фонд: возникновение и осмысление понятия (1918–1991 гг.). – *Вопросы музеологии*, 9 (1), 39–54.
- Runnel, Pille, Pruulmann-Vengerfeldt, Pille** 2010. Muuseumikommunikatsioon ja kultuuriline osalus Eesti Rahva Muuseumis. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 53. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 118–132.
- Runnel, Pille, Tatti, Taavi, Pruulmann-Vengerfeldt, Pille** 2010. Who Authors the Nation? The debate surrounding the building of the new Estonian national museum. *National Museums. New Studies from around the World*. Toim. Simon J. Knell jt. London, New York: Routledge, 325–338.
- Ränk, Gustav** 2000 [1940]. Eesti-Soome vahekordade ideoloogilisest alusest. – *Müüt ja ajalugu*. Koost. Pille Runnel. Tartu: Ilmamaa, 69–75.
- Savoy, Bénédicte, Sarr Felwine** 2018. *The Restitution of African Cultural Heritage. Toward a New Relational Ethics*. http://restitutionreport2018.com/sarr_savoy_en.pdf.
- Seilenthal, Tõnu** 1997. Fennougristika ja panfennougrism. – *Hõimusedimed. Fenno-Ugria 70. aastapäeva album*. Tallinn: Fenno-Ugria. <http://www.suri.ee/hs/seilu.html>.

Tallgren, A. M. 1922. Raamatute ülevaade.
Itkonen, T. J. Suomensukuiset kansat. – *Eesti keel*
2, 58–60.

Tallgren, A. M. 1923. Eesti muuseum ja soome-
ugri teaduse alad. – *Odamees* 2 (6), 41–43.

Tatsi, Taavi 2013. *Transformations of Museum-
Embedded Cultural Expertise. Dissertationes
de mediis et communicationibus Universitas
Tartuensis* 18. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Teppor, Marke, **Aljas**, Agnes 2013.
Kultuuripärandi vahendajad: käsitööharrastajate
ja muuseumide koostöö. – *Eesti Rahva Muuseumi
aastaraamat* 56. Tartu: Eesti Rahva Muuseum,
70–93.

Valk, Ülo 2010. Eesti folkloristika kulg
distsipliinist diskursiivseks formatsiooniks.
Mõtteid ja tähelepanekuid. – *Keel ja Kirjandus*
8–9, 561–574.

Vallutaja pilk = *Vallutaja pilk. Lisa
Reihana „In Pursuit of Venus“*. Kumu
kunstimuuseumi näitus 19.09.2019–
26.01.2020. [https://kumu.ekm.ee/syndmus/
vallutaja-pilk-lisa-reihana-in-pursuit-of-venus/](https://kumu.ekm.ee/syndmus/vallutaja-pilk-lisa-reihana-in-pursuit-of-venus/).

Varine de, Hugues 2005. Decolonising
Museology. – *ICOM News* 3, 3.

Velmet, Aro 2021. Me ei saa rääkida ainult
meeldivatest ajaloolistest seostest. – *ERRi
uudisteportaal*. [https://www.err.ee/1608208636/
aro-velmet-me-ei-saa-raakida-ainult-
meeldivatest-ajaloolistest-seostest](https://www.err.ee/1608208636/aro-velmet-me-ei-saa-raakida-ainult-meeldivatest-ajaloolistest-seostest).

Vääri, Eduard 1997. Eesti tutvumine
hõimurahvastega ja nende keeltega kuni 1918.
aastani. – *Hõimusidemed. Fenno-Ugria 70.
aastapäeva album*. Tallinn: Fenno-Ugria. [http://
www.suri.ee/hs/vaari.html](http://www.suri.ee/hs/vaari.html).

Õunapuu, Piret 2013. Eesti Rahva muuseumi
strateegiad ja praktikad rahvaga suhtlemisel
muuseumi algusaastatel. – *Õpetatud Eesti
Seltsi aastaraamat*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts,
101–128.

Arhiiviallikad

ERM TA = Eesti Rahva Muuseumi
topograafiline arhiiv

ERM TA 678. Handi-mansi välitööd 1975.

ERM TA 679. Komi välitööd 1976.

ERM TA 681. Karjala välitööd 1976.

ERM TA 682. Liivi välitööd 1976.

ERM TA 700. Udmurdi välitööd 1977.

ERM TA 759. Saami välitööd 1981.

ERM TA 776. Vepsa välitööd 1983.

ERM TA 782. Mordva välitööd 1983.

ERM TA 788. Karjala välitööd 1983.

ERM TA 825. Isuri välitööd 1986.

ERM TA 837. Mordva ja mari välitööd 1987.

ERM TA 838. Mordva ja mari välitööd 1987.

ERM TA 842. Mari välitööd 1988.

ERM TA 849. Mordva välitööd 1988.

ERM TA 862. Mordva välitööd 1989.

Piret Koosa (s 1984) on kaitsnud doktorikraadi Tartu Ülikoolis etnoloogia erialal. Töötab Eesti Rahva Muuseumis teadurina ning on üks püsinäituse „Uurali kaja“ kuraatoritest. Tema peamised uurimisteemad on seotud religiooni, soome-ugri kultuuride ja etnoloogia ajalooga.

Piret Koosa. Arp Karmi foto.

Svetlana Karm (s 1967) on lõpetanud Udmurdi Riikliku Ülikooli ajalooteaduste erialal ning kaitsnud magistri- ning doktorikraadi Tartu Ülikoolis etnoloogia erialal. On osalenud ERMi ja Udmurdi Rahvusmuuseumi ühisekspeitsioonidel aastatel 1988–1993 ning korraldanud ERMi välitöid soome-ugri aladele aastatel 2010–2019. Töötab Eesti Rahva Muuseumis teadurina ning on püsinäituse „Uurali kaja“ juhtkuraator. Uurimisteemad on seotud soome-ugri kultuuride, etnoloogia ajalooga ja etnilisuse representatsioonidega muuseumiruumis.

Svetlana Karm. Arp Karmi foto.

Finno-Ugric heritage in the Estonian National Museum

Piret Koosa, Svetlana Karm

Abstract

The focus of this article is the historical context of the Finno-Ugric collection in the Estonian National Museum (ENM) and how it is positioned in relation to source communities.

Some of the central issues in the museological discussions inspired by postcolonialist perspectives have been the controversy of non-local heritage in museums and the relationship between museums and source communities. These discussions have not only been limited to the collections with explicitly colonial contexts but have also provoked questions of the power dynamic between institutions/collectors and source communities more widely. This has inspired us to look critically at the history of collecting Finno-Ugric objects and to ask about the collection's meaning to contemporary Finno-Ugrians.

The ENM's Finno-Ugric collection is the largest non-Estonian museum collection in Estonia. As Estonians belong to the Finno-Ugric language family, the collecting tradition of non-Estonian Finno-Ugric objects has been motivated by the notion of Finno-Ugric kinship and framed within nationalist ideology. To a certain extent, Estonian ethnic consciousness has included other Finno-Ugric peoples as 'our own', the idea of being culturally related allowed Estonians to conceptually amplify their nation. The Finno-Ugric cultural heritage has thus been conceptualised as a common legacy of all kindred peoples. Although such a view puts an emphasis on the idea of belonging together, at the same time, a certain othering discourse is also discernible in the gaze of Estonian scholars/collectors. Some aspects of cultural heritage of other Finno-Ugrians' that do not correspond to the historical experience of Estonians have typically been interpreted as only recent, inauthentic and inherently alien to the ancient Finno-Ugric core. 'Authenticity', characterised by the age and cultural 'purity' of a tradition or an object has been in the focus of Estonian ethnographers, while contemporary developments and signs of modernity have been prone to be interpreted as signalling cultural decline. However, as we know from the fieldwork diaries, local Finno-Ugrians have sometimes resented the ethnographers' attention to the "old and unseemly", interpreting this as showing them being backward. Nevertheless, although the ethnographers' appetite for the outdated objects

perplexed the locals at times, the collecting activities were generally viewed benevolently and also very pragmatically – selling old stuff that people no longer needed was seen as a good opportunity to earn some extra money.

The main part of the Finno-Ugric collection was formed during the Soviet period when Estonia was in common geopolitical space with most of the other Finno-Ugric peoples. The central museums in Eastern Finno-Ugric regions also engaged in ethnographic collecting but limited their efforts to the cultural heritage of local people(s). The ENM differed in its holistic approach to the Finno-Ugric peoples, aiming to obtain a collection that would represent the material culture of all kindred peoples. While the collecting efforts of the ENM could also be viewed being in a certain competition with the local museums, collaboration with regional museums and research institutions has been in the foreground.

So far, the main users of the Finno-Ugric collections have been Estonians. In recent years, there has been a slight increase of interest from the Finno-Ugric museums and researchers in Russia. Unfortunately, as the documentation in the archives is in Estonian, it has restrained their ability to delve into the materials.

Our preliminary study among people of Eastern Finno-Ugric descent living in Estonia, which focused on their attitude towards ENM's collecting tradition and Finno-Ugric collection, revealed modest interest in the latter. While this seems to suggest that the objects of material heritage kept at the museum have no particular personal or emotional meaning for the respondents, they did attribute the Finno-Ugric collection and permanent exhibition with certain symbolic value and importance. With a reference to the fragility of cultures of small peoples and ethnic groups, the Echo of the Urals exhibition is conceptualised as a possibility to introduce these peoples to a global audience. And even though one might not have an active interest in the collection or a need to personally relate to it just now, the knowledge that the heritage of their ancestors is being preserved and cared for in the museum, and that it is accessible in case there will be such need and interest in the future, was considered somehow reassuring. In addition to this, more practical expectations of the museum were expressed. For example, it was proposed that the museum might be the venue for a regular meeting place for the Finno-Ugric communities. Stronger emphasis on ethnic origin came to the fore in the case of families with children – living in Estonia. The potential of the museum as an aiding context for passing on the knowledge about traditional culture to the younger generation was noted.

The museum is thus assigned the role of entrusted steward and the idea of Finno-Ugric kinship has played a certain role in shaping the communities'

positive attitude towards ENM. Keeping in mind the principles of cultural sensitivity and reciprocity as key concepts in contemporary museological practices, it is crucial that the museum acknowledges its responsibility and ethical duty to offer possibilities for the source communities to participate in decisions concerning the representations of their cultural heritage. The main challenges for the museum are finding ways to share the knowledge about the collections and making these accessible for the communities, but also creating channels to put forward their own ideas and desires in representing this heritage.

Keywords: cultural heritage, museum collections, Finno-Ugric, ethnic identity, Estonian National Museum